

Temanummer: Erhverv og den lille bys modernitet

AF MIKKEL THELLE OG KENN TARBENSEN

Dette nummer af Erhvervshistorisk Årbog er et temanummer, der er blevet til i et samarbejde mellem Dansk Center for Byhistorie og Rigsarkivet. Temaet er ”Erhverv og den lille bys modernitet”. Samarbejdet er inspireret af seminaret ”Den lille bys historie 1850-2000”, der blev afholdt 23. januar 2020 i Den Gamle By i Aarhus. Foredragene her viste det frugtbare i at anskue mindre byers udvikling i et modernitetsperspektiv, herunder et grundigt blik på betydningen af erhverv i bred forstand. Både købstæder, stationsbyer og andre mellemstore byer er de mest typiske i vores historie, men på flere måder også oversete. Her giver redaktørerne først en lille introduktion.

Indledning

Forståelsen af, hvad der kvalificerer som en by er meget tæt knyttet til størrelse. Et beboet område på 200 indbyggere med mindre end 200 meter mellem bygningerne. Det er den administrative definition på en bymæssig bebyggelse herhjemme. Internationalt er f.eks. definitionen i USA mellem 1500 og 50.000 indbyggere i de mindste byer, mens japansk lov definerer en by som en tæt bosættelse over 50.000 indbyggere.

Nu er der andre parametre for definition af byer – privilegier, institutioner eller militær tilstedeværelse kan også spille en rolle. Der er også andre typer bebyggelse end byer, som landsbyer, flækker eller ladepladser. Kategorien ”by” er ikke tilstrækkelig for vores forståelse af det urbane, og som vi kan se opstår problemerne jo længere ned vi kommer i størrelse. Vi har godt 1400 danske byområder, og 33 af dem har over 20.000 indbyggere. Men befolkningstal mellem 1000 og 20.000 indbyggere kan på den måde siges at være meget typiske for den danske by. Det er det i øvrigt også for de øvrige, skandinaviske lande, der i modsætning til Danmark – i al fald siden 1864 – har haft større områder at fordele sine bysystemer over. I Sverige har der været analyseret små bytyper som ”köpingen” og ”tätorten”, der ligner købstaden og landsbyen i Danmark, men de store afstande har gjort regionale forskelle på disse bosættelser større end på det danske område. Fælles for de nordiske byer er at moderniseringsprocessen har været tæt sammenvævet med spørgsmålet om byernes, og kommunernes, størrelse, for eksempel omkring de velfærdsreformer der fra 1950’erne omorganiserede de kommunale systemer. Således gennemførtes i Sverige en større reform i 1952, mens Danmarks kommunalreform fra 1970 også fik gennemgribende betydning, blandt andet ved at skabe en nedre grænse for, hvor stor en kommune kan være. Byer som tidligere var adskilte blev samlede, og velfærdsfunktioner som skoler blev omfordelt.

Teknologisk fik jernbanen en gennemgribende betydning ved at samle byerne, men også ved at skabe en koncentration af aktivitet, handel og erhverv i nogle byer på bekostning af andre. Det betød for de store byer, at kvarterer omkring banegårdene ændrede sig og blev transitområder, men for de mindre byer skete der også ændringer. Således opstod en særlig kategori, stationsbyen, der er

Mikkel Thelle, f. 1972, ph.d. i historie fra Københavns Universitet i 2013 og samme år lektor ved Aarhus Universitet og centerleder ved Dansk Center for Byhistorie.

Kenn Tarbensen, f. 1964, ph.d. i historie fra Aarhus Universitet 2001. Siden 1999 arkivar ved Erhvervsarkivet i Aarhus, fra 2001 som seniorforsker, nu ved Rigsarkivet Viborg. Redaktør af Erhvervshistorisk Årbog.

blevet udforsket i nordisk, men særligt i dansk sammenhæng, blandt andet i et større forskningsprojekt i 1980'erne om de danske stationsbyer 1840-1940. Nogle af pionererne i det felt var bl.a. Niels Peter Stilling, Sidsel Eriksen, Jørgen Fink og Mette Thøgersen. Som det bl.a. fremgik af denne forskning var selve begrebet lidt ustabil, fordi de træk man knyttede til stationsbyen, var regionalt bestemte og ikke nødvendigvis forudsatte en station. Blandt disse træk var for eksempel et anderledes handels- og erhvervsliv og en udveksling med oplandet af f.eks. serviceydelser. Delvist inspireret af dette felt er Christian Ringskou aktuelt ved at skrive en ph.d.-afhandling om Ringkøbing og Skjern i denne periode. Et element heri er også netværksanalyse af byernes erhvervsdrivende, og i dette temanummer præsenterer Christian Ringskou dette med Ringkøbing som eksempel.

Men stationsbyerne var ikke den eneste, mindre bykategori, som har tiltrukket sig forskernes interesse. Nogenlunde samtidig som stationsbyforskningen begyndte også en interesse for at se på forstaden som et begreb om efterkrigstidens urbanisering. Egentlig er forstaden en langt ældre betegnelse også i nordisk sammenhæng, men forstadsudviklingen tog særlig fart efter 1945 og de bevægelser i urbanisering, vækst, forbrug, familiemønstre som man så efter 2. Verdenskrig faldt godt sammen med netop dette begreb. Interessen for forstadshistorie var bred og omfattede både universitetshistorikere og museumsforskere, såvel som lokalhistorikere, og der kom i perioden flere forstadsmuseer. Definitionen er dog stadig i dag kompliceret, for eksempel fordi planlagte forstæder med almennyttige boligbyggerier adskiller sig fra landsbyer, der tilfældigvis ligger op ad en større by. Men ikke desto mindre er der i denne forskning meget interessant at sige om de mindre, men meget moderniserede byer. Center for Byhistorie udgav i 2006 bogen ”Den Moderne By”, hvor temaet tages op. Forskere som Peter Dragsbo, Mette Tapdrup Mortensen og Ena Hvidberg behandlede fænomenet kulturhistorisk, og Poul Sverrild brugte i sin ph.d.-afhandling også den mere internationale ”peri-urban” om denne type bymæssighed. Udover forstaden er der en række bymæssige bebyggelser, som vi ikke helt definerer som byer, men som ikke desto mindre kan ”opføre sig” som byer på forskellig vis. I 1988 udgav Sverrild bogen ”Lysthusbeboerne – en forstad fødes” om den uformelle beboelse af Hvidovre fra 1920'erne, hvor folk flygtede fra bolignøden og slog sig ned ureglementeret, blandt andet i huse af gamle kasser fra Ford-reservedele. Disse bebyggelser, ”sprawl” som man ville kalde det i USA, får efterhånden stor betydning for de byer, de vokser op ad eller sammen med. Det er også temaet for Henning Bro, der i dette nummer undersøger, hvordan sommerhusområder blev en selvstændig type af bymæssig bebyggelse, der fra efterkrigstiden og frem fik et kolossalt omfang herhjemme. Henning Bro undersøger også det virksomhedshistoriske element i form af de mange typehusfirmaer, der leverede modulbyggede sommerhuse som var en forudsætning for en hurtig udbygning af sommerhusbyerne.

Institutioner skaber byer som klæder skaber folk. Der har været en lang tradition for at skrive byhistorie gennem at udfolde hospitalers, kasernes og forvaltningers udvikling, og bogen ”Renæssancens Befæstede Byer” fra Dansk Center for Byhistorie (2011) er et eksempel på dette. Men her er der også et væld af interessante undersøgelser i de bybiografier, der egentlig udgør størstedelen af dansk byhistorie, og som ikke tilnærmelsesvist vil kunne dækkes i denne korte introduktion, men bl.a. blev Ribes historie udgivet i tre bind redigeret af Søren Bitsch Christensen på byens 1300-års jubilæum i 2010. Men der er også oversigtsværker som for eksempel ”Dansk Skolehistorie” færdiggjort 2015, redigeret af Ning de Coninck-Schmidt og Charlotte Appel, fyldt med perspektiver på forholdet mellem by og skole, og en bog som ”Velfærdsstatens rødder” af Søren Kolstrup et perspektiv på betydningen af ældreomsorg og fattigbespisning for byudvikling og -politik. Jørgen Mikkelsen har også i vidt omfang beskæftiget sig med dette forhold mellem virksomheder, som her i dette nummer det store kalkbrud ved Faxe, og byers vækst. Det gælder også deres forhold til hinanden, altså bysystemerne, som for eksempel i bogen ”Urbanisering og bysystemer i Europa indtil ca. 1800” fra 2012. Det interessante ved den mindre by er, at enkelte af

sådanne relationer kan få afgørende betydning, som Helle Gregersen eksempelvis peger på i forhold til Struer i artiklen om B&O-byen i dette nummer. Hun er netop ved dette nummers udgivelse i gang med en ph.d.-afhandling om samspillet mellem en stor virksomhed som Bang & Olufsen, og en mellemstor dansk by som Struer – endnu et tegn på en voksende forskningsmæssig interesse.

Som man kan se af kortlægningen er forskere i gang med at revitalisere spørgsmålet om de mindre – eller i nordisk skala mellemstore - byers moderne historie. Således har også Hanne Schaumburg Sørensen behandlet hele tre sådanne byer, Randers, Grenaa og Ebeltoft og deres relation til kvinders erhverv, under titlen ”Købstadskvinder”. Kvinders rolle og uddannelse i de mindre byer kobles af Karen Andreasen og Anette Rasmussen i en artikel i dette nummer om betydningen af institutioner, her husholdningsskoler, hvor den i Sorø betragtes som den første.

Den aktuelle interesse for forskning i den mindre by begrænser sig ikke kun til denne periode, hvorfor vi også lige har set historiker Simon Rastén fra Nationalmuseet forsvare sin ph.d.-afhandling om den koloniale handelsstation Serampore, der i 1700-tallet var den tredjestørste by under den danske konge. Interessant i denne sammenhæng er, at Rastén knytter sin forskning an til det internationale felt for forskning i ”provincial cities”, der nu også ser en vækst efter at have været overset. Provinsbyen er i dansk sammenhæng faktisk den absolut mest typiske by, da vi af forskellige grunde har et bysystem med en hovedstad, der i størrelse og struktur er meget afvigende. Et solidt opgør med fokus på større virksomheders udvikling i København og andre større byer (Aarhus, Odense og Aalborg) blev foretaget med bogen ”Viljen til Velfærd, Velstand og Vækst. Iværksættere, Entreprenører og Industriherrer i Provinsen” (2018), redigeret af Michael F. Wagner. Her blev i stedet i fem bidrag sat fokus på erhvervsudvikling i mindre byer omkring Limfjorden. I Erhvervshistorisk Årbog har der også i de senere år været flere artikler med fokus på erhvervsliv i de mindre byer, herunder også den politiske baggrund. Det gælder bl.a. Kim Ørsted Iversens bidrag om erhvervsudviklingen i Farsø i (2019, 2) og Børge Møllers beskrivelse om initiativer til bekæmpelse af arbejdsløsheden i Pandrup i 1950-60’erne (2017, 2). Det kan her indskydes, at der også i de ældre trykte udgaver af Erhvervshistorisk Årbog er mange artikler af lokalhistorisk karakter – og at hele rækken af trykte årbøger fra 1949 til 2011 i år er blevet digitaliseret af Slægtsforskernes Bibliotek. En oversigt over alle artiklerne findes i den elektroniske årbog (2016,2).

Den lille by er således på en måde overset, og samtidig genstand for stor opmærksomhed, især i disse og forhåbentlig kommende år. Samtidig med at byer under ti tusind indbyggere (eller hvor man skal sætte grænsen) er langt de mest udbredte i Danmark og Norden, er de oveordnede eller komparative undersøgelser af dem begrænsede. De har en omfattende litteratur i bybiografier og lokalhistoriske artikler, men der er et potentiale i at diskutere dem som del af Danmarks moderne historie, og det er vores håb med dette særnummer at bidrage til en sådan diskussion, herunder med yderligere forskning i erhvervslivets betydning for den lille bys modernitet.